

ДРУГАСНЫЯ СРОДКІ НАМІНАЦЫІ ПРАСТОРАВАГА СТАНОВІШЧА АБ'ЕКТА Ё БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ: СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АСПЕКТ

Прастора, побач з часам і рухам, з'яўляецца адной з фундаментальных формаў існавання матэрыі, катэгорыяй культуры і свядомасці чалавека, фрагментам «наіўнай» карціны свету. Яна ўспрымаецца і адлюстроўваецца на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы, ва ўсіх класах моўных з'яў, аб чым сведчаць шматлікія даследаванні замежных і беларускіх лінгвістаў.

Адным з такіх моўных узроўняў выступае фразеалогія. Фразеалагізмы з прасторавай семантыкай на матэрыяле славянскіх моў даследуюцца ў працах П.А. Рэдзіна (украінская мова), Г.В. Саўчук, Н.А. Сабуравай, В.П. Ігнаценкі, В.П. Піваваравай, Т.М. Філаненкі (руская мова) і інш. У супастаўляльным аспекце прасторавыя фразеалагічныя адзінкі (ФА) вывучаюцца ў працах В.У. Бяскроўнай, М. Э. Ігнацьевай (англійская і руская мовы) і інш. Але беларускія фразеалагічныя сродкі вобразнай намінацыі прасторы ў супастаўленні з іншымі мовамі пакуль не сталі асобным прадметам даследавання навукоўцаў. У сувязі з гэтым нам уяўляецца перспектыўным прааналізаваць і параўнаць прастору, што ўспрымаецца чалавекам, ў межах пачуццёва-абстрактных мадэляў, якія захаваны ў фразеалогіі дзвюх моў — беларускай і англійскай. У сваю чаргу падобны аналіз дае магчымасць дэталёва даследаваць сувязі паміж успрыманням і вербалізацыяй прасторы, выявіць універсальныя рысы, а на іх фоне — нацыянальныя, этнаспецыфічныя асаблівасці прасторавых уяўленняў у беларускай і англійскай лінгвакультурах.

У якасці спосабу вывучэння быў выкарыстаны метады семантычнага поля. У залежнасці ад дынамічнага або статычнага характару прасторавых адносін намі было выдзелены два цэнтры: мікраполе дынамікі і мікраполе статыкі. Паралельна былі ўстаноўлены ўзаемасувязі і супадпарадкаванні значэнняў ФА у межах кожнага мікраполя на аснове бінарных апазіцый.

Адной з такіх апазіцый у беларускай і англійскай фразеалогіі выступае групойка «блізка — далёка». Варта адзначыць, што колькасць ФА прыблізна аднолькавая: 90 беларускіх (8,4 %) і 116 англійскіх ФА (11,4 %). Дадзеная бінарная апазіцыя з'яўляецца адной з самых рэпрэзентатыўных разам з апазіцыямі «хуткае — павольнае перамяшчэнне», «прыезд, прыход, з'яўленне — ад'езд, адыход, знікненне», «добрае, роднае, вядомае месца — дрэннае, чужое, невядомае месца», што падкрэслівае важнасць адлегласці месцазнаходжання аб'екта ад назіральніка як аднаго з асноўных відаў прасторавых адносін у беларускай і англійскай лінгвакультурах.

Беларускія і англійскія фразеалагізмы аналізуемай групойкі выконваюць акалічнасна-прыслоўную функцыю і ўжываюцца з дзеясловамі месцазнаходжання (бел. *быць, знаходзіцца, жыць* і англ. *be* 'быць', *live* 'жыць', *stay* 'заставацца') і дзеясловамі перамяшчэння (бел. *ісці, рухацца, бегчы* і англ. *go* 'ісці', *walk* 'ісці пешшу', *stroll* 'гуляць'). Па меркаванні

С.Д. Кацнельсона, спалучальнасць падобных дзеясловаў з акалічнасцю месца (ФА са значэннем месцазнаходжання ў прасторы) выклікана неабходнасцю ўдакладнення іх прасторавай лакалізацыі ў адрозненне ад «непрасторавых» дзеясловаў, якія характарызуюцца паўнатай прэдыкацыі [2, с. 593].

Разгледзім адзін з членаў такой бінарнай апазіцыі — паняцце *блізка*. Неабходна падкрэсліць значнае колькаснае перавышэнне ФА са значэннем 'блізкае размяшчэння аб'екта' над колькасцю ФА са значэннем 'адаленае размяшчэнне аб'екта' як у беларускай, так і ў англійскай мовах: у беларускім фразеалагічным фондзе было выяўлена 55 ФА са значэннем 'блізка' і 35 ФА са значэннем 'далёка', у англійскай — 76 ФА са значэннем 'блізка' і 40 ФА са значэннем 'далёка'. Гэта падкрэслівае важнасць блізкага размяшчэння аб'екта, дзе галоўную ролю выконвае зрокавая альбо тактыльная перцэпцыя: бел. *перад вачыма* 'побач, блізка' — англ. *in front of eyes* 'побач, блізка', бел. *пад рукой* 'побач' — англ. *at hand* 'побач'. У англійскіх ФА блізкае месцазнаходжанне аб'екта побач са зрокавым і тактыльным успрыманням сувымяраецца з тым, што знаходзіцца ў межах слыху: англ. *within call, within earshot, within hail, within hearing* 'блізка, у межах слыху'.

Магчымасць перцэптыўна ўспрымаць аб'ект абгрунтоўвае наяўнасць ў структуры беларускіх і англійскіх ФА са значэннем 'блізка' лексем-саматызмаў: бел. *рука, твар, плячо*, англ. *hand* 'рука', *face* 'твар', *shoulder* 'плячо' і інш.: бел. *твар у твар* — англ. *face to face*, бел. *рука ў руку* — англ. *hand in hand*, бел. *плячо ў плячо* — англ. *shoulder to shoulder*. Пры аналізе падобных ФА было вылучана два віды арыентацыі аб'ектаў адносна адзін аднаго:

1) арыентацыя на адной лініі, дзе акцэнтуюцца судотык бакавых левай ці правай плоскасцяў аб'екта: бел. *плячо ў плячо, рука ў руку* і англ. *shoulder to shoulder, arm in arm, side by side*;

2) фронтальная арыентацыя, калі аб'екты знаходзяцца адзін насупраць аднаго: бел. *твар у твар, вочы ў вочы, грудзі ў грудзі*, англ. *face to face*.

Важным аспектам, які неабходна ўлічваць пры супастаўленні разнамоўных фразеалагізмаў, з'яўляецца іх вобразная аснова. Яе аналіз паказаў, што блізкае размяшчэнне аб'екта, вербалізаванае беларускімі і англійскімі ФА, заснавана на вобразах

1) частак цела чалавека: бел. *нос (насам) у нос, вочы ў вочы*, англ. *shoulder to shoulder, arm in arm, side by side*;

2) прадметаў і з'яў штодзённага жыцця чалавека: бел. *плот у плот*, англ. *next door*, бел. *вугал з вуглом*, англ. *at close quarters*;

3) рухаў і дзеянняў чалавека з рознымі прадметамі: бел. *рукой падаць, за два крокі*, англ. *within a stone's throw* 'не далей кінутага каменя', *at a spitting distance* 'не далей пляўка'.

4) зрокавага, тактыльнага або слыхавога ўспрымання (прытым слыхавое ўспрымання характэрна толькі для англійскіх ФА: *within call, within earshot, within hearing* 'блізка, ў межах слыху').

Такім чынам, ў беларускай і англійскай лінгвакультурах блізкая прастора антрапацэнтрычная: яна арганізуецца вакол чалавека і яго жыццядзейнасці.

У адрозненне ад падгрупы «блізка», падгрупа «далёка» прадстаўлена ў колькасным дачыненні значна вузей. Гэта звязана з успрыманням аддаленай прасторы як чужой, неабжытай і нават небяспечнай ў беларускай і англійскай лінгвакультурах. Аб гэтым сведчыць і адсутнасць саматызмаў ў структуры ФА дадзенай групы: аддалены аб'ект нельга ўбачыць, дакрануцца ці пачуць. А тое, што нельга ўспрыняць органамі пачуццяў, міфалагізуецца і сакралізуецца. Невыпадкова ў фразеалагізмах са значэннем 'далёка' выяўляюцца вобразы, звязаныя:

1) з краем, мяжой чаго-небудзь: бел. *на краі свету*, англ. *at the world's end*;

2) са зрокавым успрыманням у беларускай мове (*за вачыма* 'вельмі далёка') і слыхавым успрыманням ў англійскай мове (*out of earshot, a far cry, out of hearing* 'за межамі чутнасці');

3) з міфалагічнымі істотамі і прадстаўнікамі фаўны: *чорт* (*у чорта ў зубах*), *мядзведзь* (*мядзвежы куток*), *крумкач* (*куды крумкач касцей не зносіў*), *зяюля* (*дзе зяюлі не кукуюць*), *камар* (*дзе камар козы пасе*). Падобныя беларускія ФА маюць адмоўную канатацыю ў сілу вобразаў, якія ўзнікаюць у свядомасці моўцы. Англійскія ФА падгрупы «далёка» пазбаўлены канатацыі і з'яўляюцца нейтральнымі: *nowhere near, out of the way, miles away* 'вельмі далёка'. Такім чынам, можна гаварыць пра пэўную міфалагізацыю аддаленага месцазнаходжання аб'екта ў беларускай мове і нейтральнасць адлегласці ў англійскай.

Несупадзенне вобразаў, ацэнчанасці, функцыянальна-стылістычнай суаднесенасці і марфемна-сіntaxічнай структуры ўплываюць на ступень эквівалентнасці беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў са значэннем 'далёка', што праяўляецца найменшай колькасцю фразеалагічных эквівалентаў і перавагай фразеалагічных адпаведнікаў ў параўнанні з пагрупай «блізка».

Аднак, нягледзячы на якасныя і колькасныя адрозненні, ў беларуска-англійскай фразеасемантычнай бінарнай апазіцыі «блізка — далёка» былі выяўленыя наступныя падобныя рысы:

1) адсутнасць адлюстравання абсалютнай адлегласці як фундаментальнага паняцця Еўклідавай геаметрыі;

2) сінкрэтызм прасторавых і часавых значэнняў у семантыцы некаторых беларускіх і англійскіх ФА дадзенай групоўкі: бел. *не за гарамі* азначае 'блізка па адлегласці' і 'хутка па часе', англ. *long haul* мае значэнне 'параўнальна вялікая, значная адлегласць' і 'параўнальна вялікі тэрмін';

3) рэпрэзентацыя беларускімі і англійскімі ФА адлегласці да аб'екта ў выглядзе трохкампанентнай мадэлі «бліжэйшая (блізка) — прамежкая (недалёка) — далёкая (далёка)»: бел. *пад носам — не за гарамі — дзе камар козы пасе*, англ. *under smb's nose — out of reach — at the back of beyond*. Гэта дазваляе разглядаць месцазнаходжанне аб'екта ў выглядзе антанімічнага

канцэпту, дзе ваганне сэнсу адбываецца паміж двума палярнымі кампанентамі 'блізка' і 'далёка', што складаюць ядзерную апазіцыю.

Наяўнасць падобных рыс у рэпрэзентацыі блізкага і далёкага месцазнаходжання аб'екта ў беларускай і англійскай фразеалогіі падкрэсліваюць універсальнасць і ўсеагульнасць механізмаў успрымання і адлюстравання прасторавых уяўленняў.

Такім чынам, бінарная апазіцыя «блізка — далёка» ў беларускай і англійскай лінгвакультурах характарызуецца наступнымі агульнымі рысамі: эталоннасць і антрапацэнтрычна-саматычны характар блізкага месцазнаходжання аб'екта, адноснасць і трохкампанентнасць адлегласці, сінкрэтычнасць часу і прасторы. Нацыянальна-спецыфічныя асаблівасці гэтай прасторавай характарыстыкі вызначаюцца міфалагізаванасцю і эматыўнасцю далёкага месцазнаходжання аб'екта ў значэнні беларускіх ФА, слыхавой перцэпцыяй месцазнаходжання аб'екта і нейтральнасцю адлегласці ў значэнні англійскіх ФА.

Неабходна адзначыць, што даследаваная намі ў кантрастыўным аспекце беларуска-англійская фразеасемантычная бінарная апазіцыя «далёка — блізка» з'яўляецца толькі невялікім фрагментам прасторавай карціны свету, адлюстраванай ФА. У перспектыве вынікі ўсебаковага кампаратыўнага вывучэння прасторы на матэрыяле беларускага і англійскага фразеалагічных фондаў дадуць важны матэрыял для разумення асаблівасцей вобразнага засваення дадзенай катэгорыі і выяўлення механізмаў, якія ляжаць у аснове яе катэгарызацыі і канцэптуалізацыі ў беларускай і англійскай лінгвакультурах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксамітаў, А.С. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа. — Мінск, 1993.
2. Кацнельсон, С.Д. Категории языка и речевое мышление: Из научного наследия. — М., 2001.
3. Кунин, А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. — М., 2005.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. — Мінск, 2008.
5. Новый англо-русский словарь / В.К. Мюллер [и др.] — М., 1995.
6. Санько, З. Малы расейска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. — Мінск, 1991.
7. Янкоўскі, Ф.М. Фразеалагічны слоўнік. — Мінск, 1973.
8. Янкоўскі, Ф.М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. — Мінск, 2004.
9. Cowie, A.P. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English: Phrase, Clause and Sentence Idioms / A.P. Cowie, I.R. Vacin. — Oxford Univ. Press, 1983.
10. Daphne, M. G. The Penguin Dictionary of English Idioms / M.G. Daphne, D. Hinds-Howell. — London, 2001.
11. Freeman, W. A. Concise Dictionary of English Idioms / W. Freeman. — London, 1982.
12. Longman English Dictionary of Contemporary English. — London, 1995.
13. Sinclair, J. Cobuild Dictionary of Idioms / J. Sinclair. — London, 1995.